

Yoxsulluq və sosial təcrid

İştirakçı dövlətlər hər bir uşağın fiziki, əqli, mənəvi, əxlaqi və sosial inkişafı üçün lazım olan həyat səviyyəsinə malik olmaq hüququnu təsdiq edirlər.

Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya, maddə 27.1

Yoxsulluq vəziyyətində olan insan geyim, mənzil, qida və təmiz içməli su, müvafiq gəlir, iş, səhiyyə, təhsil və sosial xidmətlərdən istifadə hüququnu nəzərdə tutan yaşayış səviyyəsinə malik olmur. Yoxsulluq müharibə və təbii fəlakətlər nəticəsində ola bilər, yaxud hamını əhatə edə bilər. Ancaq hər bir halda yoxsulluq insan hüquqlarının pozulmasıdır. Bir şəxsin yaşayışı üçün lazımı şərait olmadıqda digər hüquqlar da, o cümlədən yaşamaq hüququ təhlükə altında olur. Dünya bankının hesabatına görə zəngin ölkələrdə yüz uşaqdan yalnız biri 5 yaşına qədər yaşamadığı halda, kasıb ölkələrdə bu rəqəm 100 nəfərdən onuna şamil edilə bilər. Firavan cəmiyyətdə yaşamaq heç də yoxsulluğun olmamasına zəmanət vermir. YUNİSEF-in uşaq yoxsulluğuna dair hesabatında göstərilir ki, dünyanın ən varlı ölkələrində belə uşaqların 3-25%-i yoxsulluq şəraitində yaşayır. Eyni hesabatda bildirilir ki, İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatına (OECD) üzv olan 29 ölkədə 47 milyon uşaq və ya 6 uşaqdan biri müəyyən edilmiş milli yoxsulluq həddindən aşağıda yaşayır.

Bütün cəmiyyətlər insani bağları möhkəmləndərək, dağıdıcı qüvvələrə qarşı mübarizə apararaq sosial birliyə can atırlar. Cəmiyyətdə təbəqələşmənin əsas səbəblərindən biri zənginlər və yoxsullar arasında kəskin fərqlərin olmasıdır. Beləliklə, yoxsulluqla mübarizə tək cəmiyyətin yoxsul təbəqəsinin həyatını yaxşılaşdırmır, eyni zamanda insan hüquqları mədəniyyətinə öz töhfəsini verir və cəmiyyətin sosial birliyini gücləndirir.

“Uşaqlar yoxsulluğu böyüklər kimi qəbul etmirlər. Yoxsulluq uşaqların gündəlik həyatında pozğunluqlar yaradır və onların gələcəyinə güclü neqativ təsir göstərir.”

(Marta Santez Pais, YUNİSEF-in “İnnoçento” tədqiqat mərkəzinin direktoru)

İnsan hüquqları haqqında Konvensiyasının 27-ci maddəsi uşaqların fiziki, mənəvi, əqli, sosial inkişafı üçün vacib olan həyat şəraitini təmin edən hüquqlarını tanıyır və bütün dövlətləri uşaqların əsas tələbatlarını, xüsusən qayğıya, geyimə və yaşayış yerinə olan ehtiyaclarını ödəyə bilməyən valideynlərə köməklik göstərməyə çağırır. Uşaq hüquqları haqqında

Konvensiyasının 26-cı maddəsində hər bir uşağın inkişafına və normal şəraitdə böyüməsinə kömək edən sosial sığorta da daxil olmaqla sosial təminatın imkanlarından istifadə etmək hüququnun olduğu qeyd olunur. Lakin əksər ölkələrdə maliyyə imkanlarının və siyasi iradənin çatışmaması nəticəsində uşaqların ehtiyacları ödənilmir. Hətta varlı ölkələrdə belə xeyli sayda uşaq yoxsul vəziyyətdə yaşayır. Məsələn, Böyük Britaniyada hər 5 uşaqdan biri yoxsulluq şəraitində həyat sürür.

Avropa Birliyinə daxil olan Cənubi Avropanın üç ölkəsində (Portuqaliya, İspaniya və İtaliya) uşaq yoxsulluğunun səviyyəsi 15%-dən yuxarı, Şimali Avropanın dörd ölkəsində (Danimarka, Finlandiya, Norveç və İsveç) 5%-dən azdır. Şimali Avropanın doqquz ölkəsində uşaq yoxsulluğunun səviyyəsi 10%-ə endirilmişdir. Lakin uşağın rifahı ilə Ümumi daxili məhsul (ÜDM) arasında aşkar əlaqə görünür. Məsələn, Fransa və Avstriya daxil olmaqla bir çox varlı ölkələrə nisbətən Çex Respublikasında uşaqların maddi rifah halı daha yüksəkdir. Norveç yeganə Avropa ölkəsidir ki, burada uşaq yoxsulluğunun səviyyəsi çox aşağıdır və bu azalmaqda davam edir.

Avropada baş verən siyasi, ekoloji və sosial dəyişikliklər uşaqlara bilavasitə təsir edir. Avropada yoxsulluq daha çox gənclərin aqibətidir (16% yaşlılarla müqayisədə 20% 0-15 yaşda uşaqlar və 21% 16-24 yaş arası gənclər kasıblıqdan əziyyət çəkir). Kasıb valideynlərlə yaşayan və ya valideynləri ilə yaşaya bilməyən, eləcə də etnik azlıqların uşaqları yoxsulluqdan və ayrı-seçkilikdən xüsusən əziyyət çəkirlər.

Şərqi və Cənubi Avropada vəziyyət daha da acınacaqlıdır. Son on ildə yoxsulluq şəraitində yaşayan uşaqların sayının xeyli azaldığına baxmayaraq, cənub-şərqi Avropada və Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələrində dörd uşaqdan biri və ya 18 milyon uşaq indi də kasıblıqdan əziyyət çəkir və dözülməz şəraitdə yaşayır. *Innocenti Social Monitor* 2006-cı il məruzəsinə əsasən, bölgələrdə iqtisadi yüksəliş müşahidə olunsa da, bu, uşaqların əksəriyyətinin həyat şəraitinin yaxşılaşmasında öz əksini tapmamışdır. Məruzədə belə qənaətə gəlinir ki, regiondakı ölkələr arasında böyük fərq olduğuna baxmayaraq, əksər ölkələr uşaqlar üçün lazımı vəsait ayırmırlar.

Sual: Sizin fikrinizcə, yoxsulluğun hansı nəticələri uşaqların gələcəyinə dağıdıcı və uzunmüddətli təsir göstərir?

Əksər ölkələrin hesabatından görünür ki, yoxsulluq şəraitində böyüyən uşaqlar daha tez-tez xəstələnir, məktəbdə öz imkanlarından aşağı səviyyədə oxuyurlar, təhsildə və

davranışlarında çətinlikləri var, erkən yaşında hamilə olurlar, az əmək haqqı olan işlə məşğuldurlar, çox zaman işsiz qalırlar.

Qeyri-əlverişli şəraitə görə yoxsulluqda yaşayan və yaxud da mənlilikləri alçaldılan insanlar “sosial təcriddən” əziyyət çəkirlər. Kasıb valideynlərin uşaqları təhsildə, işdə və inkişafda sosial təcrid olunmadan, ayrı-seçkilikdən xüsusilə əziyyət çəkirlər. Adekvat yaşayış şəraitinə malik olma hüququna əlavə olaraq, yoxsulluq uşaqları digər hüquqlardan da (təhsil almaq, istirahət və asudə vaxt, iştirak, digər vətəndaş və siyasi hüquqlardan) məhrum edir. Yoxsulluğa gətirən iqtisadi, siyasi və sosial proseslər bir-birini tamamlayaraq yoxsulların vəziyyətini daha da ağırlaşdırır. Bu səbəbdən milli azlıqlar qrupundan olan yoxsul uşaq irqi ayrı-seçkilikdən və məhrumiyətlərdən ikiqat əziyyət çəkir. Əksər immiqrantlar, qaçqınlar, qaraçılar yalnız sosial təcrid ilə deyil, həm də qeyri-kafi təhsil, tibbi xidmətin əlçatan olmaması və uşaq əməyindən istifadə ilə üzləşir.

Dövlətlər uşaqların yoxsulluq problemi ilə ciddi məşğul olmalı, onları sosial xidmətlərlə (təhsil, səhiyyə, sosial təminat) və kommunal xidmətlərlə (su, nəqliyyat, elektrik enerjisi) təmin etməlidir. Yerli təşkilatlar da yoxsulluqla mübarizə məqsədilə qida, geyim, tibbi və təhsil sahəsində köməklərini əsirgəməməlidirlər. Dövlət və qeyri-dövlət təşkilatları əhalinin yoxsul təbəqəsinə gəlir gətirən layihələrdə iştirak imkanı verməli, kiçik biznesi dəstəkləməli, işə düzəlməyə yardım etməli və praktik vədişlər formalaşdıran kurslar təklif etməlidir. Yoxsulları qida və yaşayış yeri ilə təmin etmək vacib, lakin problemlərin qısa müddətli həlli yoludur. Yoxsulluğun uzunmüddətli perspektivdə aradan qaldırılması qərar qəbul edilməsində yoxsulların iştirakını; belə əhali yaşayan ərazilərin inkişafına dəstək verilməsini; cinsi, etnik və sosial diskriminasiyanın aradan qaldırılmasını tələb edir.

İqtisadi inkişafın stimullaşdırılması, bazarın işinin əhalinin yoxsul təbəqəsinin xeyrinə yaxşılaşdırılması və yoxsulların bacarıqlarının artırılması yoxsulluğun aradan qaldırılması üçün əsas şərtlərdir. Həm ayrı-ayrı şəxslər, həm də dövlət və vətəndaş institutları bu strategiyayı həyata keçirmək üçün birləşməlidir.

Uşaq yoxsulluğu və marginalizm (kənarlaşdırma) təhlükə yaratdığı üçün son dövrlərdə bir neçə Avropa ölkəsi bu cür hallarla mübarizə məqsədilə dövlət strategiyaları hazırlamışdır. Bu integrativ strategiyalar yalnız dəstək üsullarını (sosial təminat, səhiyyə, məktəbəqədər təhsilə çıxış) yaxşılaşdırmır, həm də ailələrin və uşaqların yaşayış imkanlarının artmasına (məs., bütün uşaqlar üçün keyfiyyətli təhsilin əlçatanlığına; yaşlıların təhsilinə; yaşadıqları şəhər və bölgələrin inkişafı üzrə qərarların qəbul edilməsi prosesində uşaqların iştirakına) şərait yaradır. İrqiçilik və ayrı-seçkiliklə mübarizə yoxsulluğun aradan qaldırılması strategiyasının əsasını təşkil edir.

Müvafiq hüquq müdafiəsi alətləri

Avropa Şurası

İnsan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsi üzrə Avropa Konvensiyasına 1961-ci ildə qəbul edilmiş və 1996-cı ildə yenidən baxılmış Avropa sosial xartiyası əlavə edilmişdir. İnsan hüquqları üzrə bir çox sənədlər kimi, insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Avropa Konvensiyası da diskriminasiyanın aradan qaldırılmasını xüsusi qeyd edir. Yoxsulluğu sosial təcridin nəticəsi kimi birbaşa qeyd etməsə də, bu sənəddə “əmlak mənsubiyyətinə... bu və ya digər əlamətlərə” görə ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi barədə danışılır. Avropa sosial xartiyası insan həyatının gündəlik aspektlərinə həsr olunmuşdur və yoxsulluğun bir çox əsas tərəflərinə toxunur:

- **Yaşayış yeri:** adekvat və əlçatan yaşayış məskəni, evsizlərin sayının azalması;
- **Səhiyyə:** hər bir insan üçün əlçatan və səmərəli tibbi xidmət, o cümlədən profilaktik tədbirlər;
- **Təhsil:** pulsuz ibtidai və orta təhsil, peşə oriyentasiyası xidmətləri, peşə hazırlığı və yenidən hazırlanmaya imkan yaradılması;
- **Məşğulluq:** tam məşğulluğu təmin edən sosial və iqtisadi siyasət;
- **Hüquqi və sosial müdafiə:** sosial təminat, sosial yardım və sosial xidmətlər hüququ, yoxsulluqdan və sosial təcriddən müdafiə hüququ.

Xartiyanın bu müddələrinin içərisində 30-cu maddə – yoxsulluqdan və sosial təcriddən müdafiə hüququ – əsas yer tutur.

“Yoxsulluqdan və sosial təcriddən müdafiə hüququnun səmərəli təmin edilməsi məqsədi ilə tərəflər öz üzərlərinə məsuliyyət götürürlər:

- Yoxsulluq və sosial təcrid şəraitində və ya bunların sərhədində yaşayan şəxslərin, eləcə də onların ailələrinin məşğulluq, mənzil, peşə hazırlığı, təhsil, mədəniyyət, həmçinin sosial və tibbi yardımlarla təmin olunması barədə yekdil və razılaşdırılmış tədbirlər həyata keçirilməsi;
- Dəyişən şəraitə uyğunlaşdırmaq zərurəti yarandıqda bu tədbirlərə yenidən baxılması.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı

İnsan hüquqları haqqında ümumi Bəyannamənin bəzi müddəaları öz xalqını adekvat yaşayış şəraiti ilə təmin etmək üçün dövlətləri uyğun xidmətlər yaratmağa və dəstək göstərməyə məcbur edir:

- Sosial təminat hüququ, maddə 22;
- Eyni əmək müqabilində eyni əmək haqqı almaq hüququ, maddə 23;

- İstirahət və asudə vaxt hüququ, maddə 24;
- Təhsil hüququ, maddə 26;
- Mədəni sahədə iştirak etmək hüququ, maddə 27.

25-ci maddə yoxsulluq və sosial təcridə birbaşa aiddir.

1. Hər bir şəxs onun özünün və ailəsinin səhhət və rifahını təmin etmək üçün lazım olan qida, geyim, tibbi xidmət və lazımi sosial təminat da daxil olmaqla həyat səviyyəsi hüququna və işsizlik, xəstəlik, əlillik, dul qalma, qocalıq və ondan asılı olmayan səbəblər üzündən yaşayış vasitələrinin itirilməsi zamanı təminat hüququna malikdir.
2. Analıq və uşaqlıq xüsusi qayğı və yardım almaq hüququna malikdirlər. Həm nikah nəticəsində, həm də nikahdankənar doğulmuş uşaqlar eyni sosial müdafiə xidmətlərindən istifadə etməlidirlər.

Özlərinə lazımi həyat şəraiti yaratmaq imkanı olmayan bütün xəstə, əlil, qoca və s. insanlara dəstək göstərmək üçün bütün dövlətlərin imkan və vəsaitləri olmur. Lakin dövlətlər öz imkanları daxilində dəstək verməlidir. İnsan hüquqları insan tələbatlarını birbaşa əks etdirir. Qida, geyim, mənzil və səhiyyə yalnız yaşamaq üçün deyil, həm də insan ləyaqətini qorumaq üçün vacibdir.

Uşaq hüquqları Konvensiyasında uşaqların iqtisadi rifah halına toxunan geniş müddəalar vardır. Uşaqlara qayğı və dəstək məsələsində əsas məsuliyyət daşıyan valideynlərdir. Əgər valideyn və ya qanuni qəyyum uşağa lazımi qayğı göstərməyə qabil deyildirsə, dövlət ona yardım göstərməlidir (maddə 18). Konvensiyaya uyğun olaraq uşaqlar, həmçinin aşağıdakı hüquqlara malikdirlər:

- Səhiyyə sisteminin ən mükəmməl xidmətlərindən, müalicə vasitələrindən, sağlamlığın bərpa olunmasından istifadə (maddə 24);
- Uşağın fiziki, əqli, mənəvi, əxlaqi və sosial inkişafı üçün lazım olan həyat səviyyəsi (maddə 27);
- Sosial sığorta da daxil olmaqla sosial təminatın bütün imkanlarından istifadə.

Konvensiyanın uşaq hüquqları haqqında müddəalarını reallaşdırmaq üçün bütün dövlətlərin maliyyə vəsaitləri və siyasi iradəsi olsa idi, dünyada evsiz və ac uşaqlar olmazdı.

Mənbə: Компасито. Пособие по обучению детей правам человека. Совет Европы, 2008.

Tərcümə: TİPİ-nin əməkdaşı Bənövşə Tağıyeva